

MARIUSZ ROBERT DROZDOWSKI

Szlachta polska i jej dziedzictwo. Księga na 65 lat Prof. dr. hab. Jana Dziegielewskiego, red. D. Kuźmina, R. Lolo, K. Łatak, E. Potkowski, Warszawa 2013, 370 stron

DOI: 10.15290/sp.2015.23.15

Jubileusz 65-lecia urodzin profesora Jana Dziegielewskiego stał się inspiracją do przygotowania Księgi pamiątkowej *Szlachta polska i jej dziedzictwo*, będącej wyrazem wdzięczności uczniów Czciwego Jubilata oraz uznania dla jego osiągnięć dydaktycznych, organizacyjnych, a nade wszystko naukowych.

Profesor Jan Dziegielewski jest bowiem jednym z tych historyków, którego prace na trwałe weszły do dorobku polskiej nauki historycznej.

Mam tu na myśli chociażby takie publikacje Jubilata, jak: *O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV*¹, *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV*², czy *Sejmy elekcyjne, elektorzy, elekcje. 1753–1674*³.

Profesor urodził się 10 czerwca 1948 r. we wsi Chrauboły na Podlasiu. W 1967 r. ukończył Liceum Pedagogiczne w Łapach i podjął studia historyczne na Uniwersytecie Warszawskim. W 1972 r., po ich ukończeniu, został zatrudniony w macierzystej uczelni, początkowo jako asystent-stażysta, następnie asystent, starszy asystent, adiunkt i profesor nadzwyczajny. W roku akademickim 1999/2000 nauczał na Uniwersytecie w Białymstoku. Od 2000 r. Jubilat nawiązał ścisłą współpracę z Akademią Humanistyczną im. Aleksandra Gieysztor, gdzie na Wydziale Historycznym pełnił funkcję prodziekana w latach 2000–2005, a w okresie 2005–2008 był prorektorem do spraw naukowo-badawczych. W latach 2006–2009 sprawował funkcję Przewodniczącego Rady Archiwalnej przy Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Od roku 2009 pracuje na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego jako profesor zwyczajny.

¹ J. Dziegielewski, *O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV*, Warszawa 1986.

² Tegoż, *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV*, Warszawa 1992.

³ Tegoż, *Sejmy elekcyjne, elektorzy, elekcje. 1753–1674*, Pułtusk 2003.

Zainteresowania naukowe Jana Dziegielewskiego obejmują głównie dzieje I Rzeczypospolitej ze szczególnym uwzględnieniem ustroju i kultury politycznej oraz kwestii wyznaniowych.

Jak podkreślają autorzy notatki biograficznej zamieszczonej w niniejszej publikacji, Profesor ma na swoim koncie kilkanaście książek i ponad sto artykułów.

Ponadto „wypromował 6 doktorów, był recenzentem 25 rozpraw doktorskich lub habilitacyjnych oraz brał udział w 6 postępowaniach o nadanie tytułu profesora” (s. 11).

Recenzowaną Księgę, oprócz słowa wstępnego zawierającego krótki życiorys Jubilata i bibliografii jego publikacji podanej w porządku chronologicznym, wypełniają teksty 24 autorów wywodzących się z różnych ośrodków naukowych w Polsce (Warszawa, Wrocław, Pułtusk, Lublin, Piotrków Trybunalski, Białystok).

Dobre wrażenie pozostawia forma edytorska, którą dodatkowo wzbogaca 20 ilustracji czarno-białych oraz 2 tabele wyników wyborów do Sejmu Ustawodawczego w 1947 r. w województwie białostockim.

Choć tematyka większości artykułów koncentruje się generalnie na różnych aspektach dziejów Rzeczypospolitej w dobie nowożytnej, a niekiedy pokrywa się z badawczymi fascynacjami Profesora, to w omawianym tomie odnajdujemy również rozprawy z zakresu średniowiecza czy najnowszej historii Polski, wskazujące na Jego szeroki obszar zainteresowań naukowych.

Księgę otwiera szkic Jana Tyszkiewicza, skupiający się w głównej mierze na ukazaniu rozwoju osadnictwa dorzecza Biebrzy i górnej Narwi od VI do XV w. na tle uwarunkowań przyrodniczych, demograficznych i politycznych.

Autor, bazując na źródłach drukowanych, jak i na dotychczasowej literaturze przedmiotu, wykazał, że na powyższe tereny we wspomnianym przedziale chronologicznym przybywali zarówno Słowianie, Jaćwingowie, jak również ludność mazowiecka, ruska oraz litewska (s. 30–32).

Bardzo interesujący jest kolejny artykuł autorstwa Edwarda Potkowskiego *U początków nowożytnej kryptografii – „pisma tajemne” w średniowieczu*.

Przynosi on bowiem opis różnych metod utajniania tekstów stosowanych zwłaszcza w europejskim średniowieczu.

Według ustaleń Potkowskiego polegały one, z jednej strony, na zmianie porządku liter alfabetu łacińskiego poprzez odwrócenie całej frazy lub pisanie samogłosek następującą po niej spółgłoską, z drugiej zaś – na zastosowaniu w kryptogramach niełacińskich rodzajów pism, takich jak chociażby

germańskie runy, celtyckie ogamy, czy słowiańska głągolica. Używano także alfabetów fantastycznych, zawierających znaki literowe, tworzone na wzór znanych pism lub całkowicie wymyślonych (s. 38–39).

Autor omówił również najważniejsze podręczniki kryptograficzne umożliwiające szybkie kodowanie i dekodowanie tekstów, które powstały w dobie średniowiecza oraz wczesnej epoce nowożytnej (s. 58–61).

W ciekawym tekście Dariusza Makilly przedmiotem obserwacji są królewskie uprawnienia wobec sejmików w świetle polskiego prawa ustrojowego drugiej połowy XVI w.

Badacz ten, analizując zawarte w Artykułach henrykowskich przepisy dotyczące sejmików, zwrócił uwagę, że choć „niedoskonałości legislacyjne związane z konstrukcją Artykułów henrykowskich oraz ich treścią, w której *ekpressis verbis* nie sformułowano uprawnienia królewskiego do zwoływania sejmików, nie mogły przesłaniać faktu, że z całości aktu wynikało, iż w rozumieniu niewątpliwie projektodawców Artykułów, król, z racji swej pozycji i stanowiska, zachowywał – co było tego oczywistą konsekwencją – liczne swe uprawnienia, wynikające z dualistycznej koncepcji państwa, przywróconej formalnie w Artykułach przedstawionych mu do zatwierdzenia” (s. 110).

Powyższe ustalenia doprowadziły go do konkluzji, że za najważniejszą prerogatywę królewską wynikającą z przepisów prawa, jakimi były Artykuły henrykowskie, wypada uznać prawo do zwoływania sejmików ziemskich, szczególnie przed obradami sejmu walnego.

Problematykę związaną z funkcjonowaniem parlamentaryzmu szlacheckiego kontynuuje Robert Kołodziej, pisząc o wysuwanych przez szlachtę w czasach Jana III Sobieskiego projektach reform i propozycjach wprowadzenia zmian w funkcjonowaniu sejmu.

Opierając się na koronnych i litewskich instrukcjach poselskich, wykazał, że dotyczyły one m.in. takich kwestii jak: wprowadzenie przysięgi posłów, skrócenie czasu od zakończenia sejmu do podania konstytucji do grodu, ograniczenie wolnego głosu, szybsze kończenie obrad sejmu czy ich utajnienie (s. 230–237).

Na uwagę zasługuje szkic Radosława Lolo *Postawy religijne szlachty mazowieckiej w XVI–XVII wieku*.

Autor, odwołując się w nim do wybitnych osiągnięć Dostojnego Jubilata na polu badań nad dziejami Mazowsza, podejmuje dość udaną próbę rozprawienia się z jednym z najgłębiej zakorzenionych w polskiej historiografii mitów dotyczących Mazowszan, mianowicie z mitem o fanatycznym wręcz ich przywiązaniu do katolicyzmu.

Wnikliwa analiza stosunku Mazurów do reformacji, ich relacji z różnowiercami, a przede wszystkim z duchowieństwem katolickim skłoniła go do wniosku, że choć akcentowane przez starszą historiografię ściśle związki mieszkańców Mazowsza z Kościołem katolickim pozostają niepodważalnym faktem, „to jednak mity i stereotypy efektownie obrazujące liczne przejawy fanatyzmu i ciemnoty w tym zakresie nie koniecznie muszą stanowić regułę”. Mazowszanie – jak dowodził – potrafili bowiem nie tylko kierować się w relacjach z duchowieństwem dobrem Rzeczypospolitej, lecz także artykułować dość krytyczne wypowiedzi na temat biskupów czy zakonów. Ponadto nigdy nie wzywali do radykalnych rozpraw z różnowiercami (s. 138).

Mazowszu poświęcone zostały także teksty autorstwa Henryka Gmiterka, Krzysztofa Wiśniewskiego oraz Henryka Piskunowicza.

Pierwszy z nich przynosi nam nowe spojrzenie na życie wojewody mazowieckiego, Jana Podolskiego, drugi ukazuje postawę szlachty mazowieckiej wobec detronizacji Augusta II oraz elekcji Stanisława Leszczyńskiego w 1704 r., trzeci wreszcie przybliży mało dotąd znany problem ratowania jeńców wojennych i Żydów przez ludność polską na Mazowszu północnym w latach 1939–1945.

Osobliwa jest rozprawa Anny Pieńkowskiej *Czy słusznie Stefan Batory zasłużył na sławę a Zygmunt III na niestawę?*

Autorka, polemizując z funkcjonującym w powszechnej świadomości Polaków stereotypowym postrzeganiem pierwszego Wazy na tronie Rzeczypospolitej jako władcy negatywnego, przedstawia własną wizję jego rządów, w której jawi się on jako monarcha obdarzony niezwykłymi zdolnościami dyplomatycznymi, militarnymi, a nade wszystko intelektualnymi. Jej zdaniem, „porównując życie prywatne i pracę publiczną obu monarchów, królem «nie-malowanym» wydaje się być Zygmunt III” (s. 184).

Zajmujący artykuł Jerzego Urwanowicza dotyka kwestii związanych z parlamentarną działalnością hetmana Stanisława Żółkiewskiego, uwypuklając jego udział w sejmie 1616 r.

Autor, opierając się na szerokim materiale źródłowym, ukazał aktywność hetmana przed otwarciem posiedzenia wspomnianego sejmu, wyrażającą się w rozesłaniu na sejmiki przedsejmowe listów, które – jak zaznaczał – oprócz charakteru obronnego (Żółkiewski odpierał w nich zarzuty o bierność wobec najazdu tatarskiego w 1615 r.), miały także znaczenie propagandowe, ponieważ przygotowywały szlachecką opinię publiczną do zaakceptowania koniecznych zmian w systemie organizacji obrony południowo-wschodnich rubieży Rzeczypospolitej (s. 208).

Ponadto, dość wnikliwie zarysował działalność wojewody kijowskiego podczas obrad sejmu, przeprowadzając dogłębne omówienie treści wygłoszonego przez niego wotum oraz pokazując jego udział w pracach komisji do spraw obrony. W podsumowaniu stwierdził, że „bilansując aktywność Stanisława Żółkiewskiego w związku z sejmem 1616 r., daje się zauważyć, że traktował obowiązki hetmana i senatora, jako emanację – swoiście postrzeżonej – postawy obywatelskiej. Charakteryzował ją szacunek dla wartości ustrojowych, zwłaszcza dla dobrego funkcjonowania sejmu, regalizm, oraz służba publiczna, przede wszystkim w obronie państwa” (s. 216).

Godny uwagi jest także szkic Mirosława Nagielskiego *Podróż na łowy Władysława IV w świetle rejestru dworu z 9 sierpnia 1647 roku*.

Badacz ten w oparciu o wymieniony w tytule dokument w wyczerpujący sposób przedstawił organizację podróży myśliwskiej Władysława IV na Litwę, do której doszło latem 1647 r.

Dokonując szczegółowej analizy składu orszaku królewskiego, którego liczbę ustalił na 500 osób, zwrócił jednocześnie uwagę, że wyjazdy władcy na polowania posiadały znacznie mniejszą asystencję względem oficjalnych, nie mówiąc już o wyprawach o charakterze militarnym, „gdzie poza regimentami gwardii pieszej i konnej do ochrony monarchy powoływano chorągwie dworzańskie złożone z dworzan królewskich, którzy własnym sumptem wystawiali poczty i stawiali się do boku króla w miejscu uprzednio ustalonym na trasie pochodu sił królewskich” (s. 227).

Ciekawe są także pozostałe rozprawy dotyczące m.in. korupcyjnych praktyk w funkcjonowaniu litewskiego wymiaru sprawiedliwości⁴, losów Jasnej Góry w dniach Powstania Warszawskiego⁵, działalności Polskiego Stronnictwa Ludowego w województwie białostockim w dobie wyborów do sejmu w 1947 r.⁶, wizerunku Armii Czerwonej w propagandzie wojskowej w latach 1945–1956⁷, czy wreszcie rozważań nad znaczeniem takich pojęć, jak natura, polityka i etyka⁸.

---

⁴ A. Rachuba, *Przyczynki do problemu korupcji w sądownictwie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, [w:] *Szlachta polska i jej dziedzictwo. Księga na 65 lat Prof. dr. hab. Jana Dziegielewskiego*, red. D. Kuźmina, R. Lolo, K. Łatak, E. Potkowski, Warszawa 2013, s. 251–258.

⁵ J. Zbudniewek, *Jasna Góra w dniach Powstania Warszawskiego*, [w:] *Szlachta polska i jej dziedzictwo...*, s. 297–309.

⁶ J. J. Milewski, *Polskie Stronnictwo Ludowe w województwie białostockim w wyborach do Sejmu Ustawodawczego w 1947 roku*, [w:] *Szlachta polska i jej dziedzictwo...*, s. 311–322.

⁷ R. Turkowski, *Armia Czerwona w świetle propagandy aparatu wychowawczo-politycznego Wojska Polskiego (1945–1956)*, [w:] *Szlachta polska i jej dziedzictwo...*, s. 323–339.

⁸ J. Ekes, *Natura – polityka – etyka*, [w:] *Szlachta polska i jej dziedzictwo...*, s. 341–368.

Z recenzenckiego obowiązku zmuszony jestem napisać, iż najpoważniejszym mankamentem książki jest brak indeksów, który w dużym stopniu spowalnia wyszukiwanie informacji na temat interesującej nas postaci czy miejsca.

Niezależnie od powyższego zastrzeżenia omawiana praca jest pozycją inspirującą intelektualnie, a przez to ważną.

Innym jej walorem, który należy tu zaznaczyć, jest wielowątkowe ukazanie problematyki związanej z dziejami Polski zarówno w średniowieczu, epoce nowożytnej, jak i w XX w. oraz nowatorskie wnioski.

Podsumowując, należy wyrazić nadzieję, że lektura Księgi stanie się impulsem do dalszych studiów nad poruszonymi w niej zagadnieniami.

Mariusz Robert Drozdowski, dr historii, pracuje w Instytucie Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.

e-mail: barok1@utograf.pl